

ПРИНОСЪТ НА ЙОЗЕФ ЮНГМАН ЗА ИЗГРАЖДАНЕТО НА ЧЕШКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

Емилия Македонска
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Емилия Македонска (София). Вклад Йозефа Юнгмана в построение чешского литературного языка

Епоха чешского национального возрождения длилась с 1770 по 1850 г. Это было время становления и укрепления чешской науки. Язык воспринимался как примета нации. Й. Юнгман продолжает дело Й. Добровского, но на практике отходит от его классической концепции литературного языка. Взгляды Юнгмана на литературный язык являются динамичным продолжением усилий первого поколения чешских возрожденцев. Деятельность Юнгмана и его последователей можно рассматривать как этап расширения социальных возможностей чешского языка путем трансформации языковой системы.

Ключевые слова: чешское национальное возрождение, чешский литературный язык, Йозеф Юнгман

Emiliya Makedonska (Sofia). The Contribution of Josef Jungmann to the Construction of the Czech Literary Language

The era of Czech National Revival took place between 1770 and 1850. This was the time of formation and affirmation of Czech science. Language was considered as a mark of the nation. J. Jungmann continued the work of J. Dobrovsky. However, in practice he diverged from Dobrovsky's classic concept of literary language. J. Jungmann's views on literary Czech language are a continuation of the efforts of the first generation of Czech revivals. Jungmann's work, as well as that of his followers, can be considered as a stage in which the social possibilities of the Czech language expand through a complete transformation of the language system.

Key words: Czech National Revival, Czech literary language, Josef Jungmann

Епохата на Чешкото национално възраждане продължава почти 80 години – от 1770 до революцията от 1848 г. и началото на Баховата реакция, и се разгръща като културно движение, чиято цел е да утвърди славянския етнос в чешките земи и да спечели културно пространство за чешкия език (Ничев 1997: 124). Това е времето, в което се формира и утвърждава чешката наука, а основната цел пред възрожденските деятели е чешкият език да навлезе във всички сфери на живота. Езикът се възприема като белег на

нацията и поради това в Чехия за Възраждането се говори като за национален процес (Борисов 2012: 29) и съзнателно се предпочита родният език, който трябва да се обработи и да заживее в чешката национална култура (Мацура 1995: 6). Книжовният чешки език се превръща в най-важната форма за стимулиране на националното съзнание и мощно оръжие за постигане на културно единство. Това е продиктувано от осъзнаването на катастрофалната езикова ситуация в края на XVIII и началото на XIX век. Повече от век чешкият език не е средство за официално общуване, не се използва в деловата сфера, не се изучава в училищата, не е език на чешката литература (Павлов, Тодоров 1986: 89).

В чешката езиковедска наука е прието да се говори за първа и втора възрожденска генерация, като най-видният представител на първата е Йозеф Добровски (1753 – 1829), а на втората – Йозеф Юнгман (1773 – 1847). В своите статии и рецензии Добровски създава представата за лингвистичните трудове, които трябва да укрепят единството на чешката езикова култура. Както той, така и неговите последователи създават от чешкия език обект на научни изследвания, но не са убедени във възможностите му за социално общуване (Павлов, Тодоров 1986: 89).

Йозеф Якуб Юнгман е роден на 16 юли 1773 г. в Худлице край Бироун. Въпреки желанието на набожната си майка да стане свещеник, младият Юнгман посвещава усилията си на изучаването на чужди езици (в това число и на славянските), известно време следва право, преподава чешки език в Литомержице и Прага. През 1828 г. е декан на Философския факултет на Карловия университет, а на 22 юли 1839 г. е назначен за ректор на Карловия университет (Зелени 1915: 324).

Наричан „тих гений“, Юнгман довършва процеса на утвърждаване на книжовния език, започнат от Добровски, но на практика той се отдалява от неговата класическа концепция за книжовния език. Според мнението на Добровски книжовният чешки език е култивираният от образованите слоеве на чешкия народ език, езикът на т. нар. от него „златен век“ на чешкия език. Сравнение между този култивиран чешки език и занемарения според Добровски съвременен чешки език той прави в труда си *История на чешкия език и литература (Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur, 1791)* (Аути 1974: 122). Може да се каже, че възгледите на Й. Юнгман представляват динамично продължение на усилията на първата генерация чешки възрожденци. Съгласни сме с мнението на В. Мацура, че погледнато от съвременна гледна точка, дейността на Й. Юнгман и неговите последователи може да се разглежда като етап, в който се разширяват социалните функции и възможности на

чешкия език чрез лексикално обогатяване, морфологична стабилизация и цялостно преобразяване на езиковата система (Мацура 1995: 50).

Й. Юнгман схваща същността на езика като обществено явление, което възниква и се развива във връзка с развитието на човека и обществото. С оглед на въвеждането на чешкия език в гимназиите (1816) по образец на немски източници Юнгман написва на чешки първия учебник по поезика (Павлов, Тодоров 1986). В *Словесност, или Сборник с примери и кратък трактат за стила (Slovesnost aneb Sbíрка příkladů s krátkým pojednáním o slohu, 1820)* формулира по интересен начин връзката между език и мислене:

Ние мислим, като говорим [...], съединявайки думите, ние разкриваме мисълта. Говоренето е мислене. Мислещата нация говори, като говори, тя мисли...

(Юнгман 1846¹: 3)

Юнгман не пише специален труд, посветен на книжовния чешки език, но изразява своето мнение и възгледите си на страниците на много статии – най-ясно са изложени в статията *За различията в чешкия писмен език (O různěni českého písemního jazyka, 1832)* и в уводните глави на *История на чешката литература (Historie literatury české, 1845)*. В тях изтъква връзката между езика и литературата – от една страна, а от друга – връзката им с политическия, културния и икономическия живот на обществото. Юнгман отделя специално внимание на два основни проблема: на проблема за отношението между домашния (národní) език и чуждия език и на проблема за функционалното разнообразие и функционалните стилове в чешкия език. Принципите на стиловата диференциация Юнгман формулира в два фиктивни диалога с общото заглавие *За двата вида говор на чешки език (O dvojí rozmlouvání o jazyce českém, 1806)*, в които се прави философска апология на чешкия език в предромантичен дух (Павлов, Тодоров 1986: 93). Според него съществуват две функционални области на книжовния чешки език – научна и поетическа, като в поетическата се разграничават език на прозата и език на поезията.

Според Й. Юнгман книжовният език („jazyk písemní“) е съвкупност от най-добрите качества на народния език и еднозначно се свързва с език, използван писмено. Книжовният език е социално обусловен и е колективно явление. Според него език и народ са тъждествени понятия и образованият чех трябва да пише само на чешки – мнение, което той отстоява през 1821 г. на страниците на сп. „Крок“ (Krok, бълг. – „стъпка“). Целта,

¹ Цитатът е по изданието на *Словесност* от 1846 г.

която Юнгман си поставя, е чешкият език да се превърне в пълноценен инструмент за пресъздаване на постиженията на съвременната европейска литература и наука. За разлика от Й. Добровски той не възприема мнението, че Велеславиновата² норма е единственото мерило за книжовен чешки език, и не отхвърля чешкия език от епохата на барока. Езикът и езиковата норма според него не са константни величини, а динамично развиващи се явления, тясно свързани с развитието на обществото.

Огромно е значението на дейността на Юнгман и останалите представители на втората възрожденска генерация за значителното обогатяване и разширяване на чешката лексика. Ако в предходния, бароковия период от развитието на езика повечето нововъзникнали думи не са запазват (hарах lagomena), то голяма част от неологизмите, които създава Юнгман, са живи и са в основата на чешкия език.

Както отбелязва Б. Хавранек (1974: 195, 196), причините за това са няколко: 1) Юнгман разполага с трудовете на Добровски за чешкото словообразуване, в които е изразено мнението, че ако е нужно образуването на нови думи, то по-добре е да се заемат думи от другите славянски езици или да се съживяват стари думи; 2) Юнгман много добре познава езика на старата чешка литература (особено езика на Кралицката библия (Bible Kralická), езика на произведенията на Ян Амос Коменски и на Ян Вацлав Роса); 3) Юнгман отлично познава живия съвременен чешки език.

Според мнението на Б. Хавранек (1974: 196, 200) неологизмите, които възприема Юнгман, са главно съживени архаични чешки думи, думи, заети от другите славянски езици (на първо място от полски), новообразувани и на последно място – калки. В научната терминология, която създават Юнгман и неговите съратници, има много калки от старогръцки, латински и от немски език – това са сложни думи със словообразователен елемент *-zpyt, -sloví, -věda, -pis*.

Юнгмановата програма за създаване на възвишен „поетически“ стил се реализира в преводната му дейност (в годините от 1800 до 1814), макар тя да се състои само от 746 страници текст. Едва 26 страници от тях са преводи на научни произведения или по-скоро на части от тях: два превода са от немски, два – от полски, и един – от словенски език. Тези преводи възникват предимно през 1813 – 1814 г. и в тях преобладават чуждите лексикални елементи. Целта на превода Юнгман вижда не в дословния превод, а в изпитването на творческите възможности на чеш-

² Даниел Адам от Велеславин (Daniel Adam z Večeslavína, 1546 – 1599) – чешки писател хуманист и книгоиздател, представител на Братската община. Поради голямото му значение за утвърждаването на чешкия език в литературата е наложено понятието „Велеславинова езикова норма“.

кия език. Изследователят на преводите на Юнгман Й. Филипец изтъква, че преводните му текстове не са съвсем точни с оригинала (Филипец 1974: 160). Това разминаване между оригинал и превод личи най-много при превода на *Атала* от Шатобриан. В преводите на Юнгман (*Атала* от Шатобриан, направен през 1805 г., и *Изгубеният рай* от Милтън, чието чешко издание е от 1811 г.) прави впечатление неговото чувство за ритмиката, метриката и звуковата страна на текста. През 1846 г. в *Словесност* Юнгман пише, че трябва да се превежда това, което е с най-висока литературна стойност, и така, сякаш оригиналът е написан на чешки език. Към средствата за обогатяване на чешкия език според него спада и „буквалният превод от чужди езици, стига да не противоречи на духа на чешкия език“. Чрез преводите си той става инициатор и реализатор на развоя на чешката национална култура, който според него се състои в укрепването на най-добрите традиции и обогатяването им с нови – собствени и чужди елементи (Филипец 1974: 168).

Разбира се, когато отбелязваме приноса на Й. Юнгман за формирането на чешкия книжовен език през епохата на Чешкото възраждане, не може да не отдадем полагащото се място на епохалното дело на неговия живот – *Чешко-немския речник* (*Česko-německý slovník*), който излиза в Прага от 1834 до 1839 г. Още през 1800 г. Юнгман започва да записва чешки думи, които Франтишек Мартин Пелцъл колекционира като сътрудник на Франтишек Ян Томса – автора на чешки речник³ от 1791 г. До 1812 г. той предоставя ексерпирания материал също така и за чешко-немския речник, съставен от Карел Игнац Там и Фр. Томса (I. 1805, II. 1807), но решава да създаде собствен чешки речник (Петър 1988: 11). За усилията, които Юнгман полага за съставянето на тезаурус на чешкия език, самият той споделя в предговора към речника, който е завършен окончателно през 1833 г.

Често пъти се изтъква близостта между *Чешко-немския речник* на Юнгман и *Речника на полския език* (*Słownik języka polskiego*) на С. Б. Линде, който излиза по-рано, през 1807 – 1814 г. Още В. Зелени в *Живота на Йозеф Юнгман* (*Život Josefa Jungmanna*, 1873) изтъква влиянието, което полският автор оказва върху труда на Юнгман.

Важно е да отбележим, че Юнгман създава изцяло нов голям речник, а не разширява и не допълва вече издаден такъв. Основната цел, която си поставя, е да представи в пълнота богатството на чешкия език и по този начин да предостави на новото поколение езикови средства, които биха спомогнали развитието на чешкия език и чешката литература (Пе-

³ Заглавието на речника е *Пълен речник на чешкия, немския и латинския език на Томса* (*Tomsas Vollständiges Wörterbuch der böhmischen, deutschen und lateinischen Sprache*).

тър 1988: 12). Още в предговора към речника Юнгман отбелязва, че речникът на националния език е нужен на образования човек, трябва да служи на всички писатели, проповедници, читатели на чешки книги и преводачи от немски на чешки език.

Макар и двуезичен, речникът съдържа цялото лексикално богатство на чешкия език и може да се разглежда като тълковен, тъй като в него са включени синоними, фонетични и морфологични варианти особено на все още невъзприетите в книжовния узус думи, включени са обяснения за историческия развой на думите, а понякога и на явленията, които те назовават. В речника Юнгман помества много неологизми от възрожденската епоха, заемки от други славянски езици – предимно от полски и руски език, съживява редица архаични думи. Значителна част от речника заемат думи и устойчиви словосъчетания, взети от говоримия език и от чешките, моравските и словашките диалекти. Фактът, че Юнгман включва думи и от диалектите, показва, че по този начин иска да приближи книжовния чешки език към по-широк кръг ползватели на речника – към обикновения чешки народ и към представителите на зараждащата се чешка интелигенция (Петър 1988: 13).

Важно е да се отбележи, че *Чешко-немският речник* на Й. Юнгман поставя основите на създаването на чешката терминология в много области на науката. Още през 1816 г. заедно със свои приятели и съмишленици той е възнамерявал да издаде чешка научна енциклопедия, но чешката лексика не е била достатъчна за реализирането на този труд. Годините около 1820-а представляват кулминация на началото на чешката специализирана литература – активно започват да се публикуват много научни статии предимно в сп. „Крок“ (1821 – 1840) или в „Списанието на чешкия музей“ (*Časopis českého muzea*). В този първи етап от създаването на чешката научна терминология възрожденските автори се стремят да съберат възможно най-много термини – обновяват се стари, забравени названия и често пъти се създават нови такива с по-точно значение. Един от източниците за допълване на чешката научна терминология са заемките от другите славянски езици – най-вече от полски, руски, сърбохърватски и словенски (Орлошова 1974: 188). В епохата на Националното възраждане в чешкия език са заети около 800 научни термина от другите славянски езици. Речникът на Юнгман включва около 600 от тях, от които 52% са полонизми, 36% са русизми и 12% са югославизми (Орлошова 1974: 191). Юнгман не налага определена лексикална норма, тъй като е бил уверен, че колективният узус ще покаже кой термин или негов вариант ще се наложи в езика. В диалога между фикционалните персонажи Славомил и Протива, озаглавен *Втори разговор* и публикуван през 1806 г. в издава-

ното от Ян Нейедли списание „Хласател“ (Hlasatel, бълг. – „глашатай, вестител“), Юнгман пише: „Самите чехи се оплакват, че страдат от голям недостиг особено в областта на техническите думи“ (Юнгман 1806: http). В научната терминология, създадена от Юнгман и неговите сътрудници, откриваме и много калки – не само от старогръцки и латински, но и от немски. А. Йедличка (1948: 26, 27) представя, макар и непълна според него, библиография на Й. Юнгман, свързана именно със създаването на чешката езиковедска и литературоведска терминология. Ако се направи опит да се класифицират литературоведските и езиковедските термини, те могат да се разпределят в две основни групи – традиционни и новообразувани. Основната характерна черта на терминологията на Юнгман е нейното многообразие, множеството изразни средства, с които се назовава едно и също понятие. Усилията на Юнгман са насочени към създаването на термини за понятия, за които дотогава чешкият език не е имал наименование, а са се използвали думи от чужд произход или интернационализми. Идеалът за развития научен език е терминът семантично напълно да се покрива с понятието, което назовава, да е еднозначен, да се различава от средствата на говоримия книжовен език и от него лесно да се създават производни думи (Йедличка 1948: 77).

В заключение можем да отбележим, че Й. Юнгман оставя трайна следа с възрожденската си дейност и усилия за утвърждаването на чешкия книжовен език. Целият му живот преминава под знака на Чешкото национално възраждане и е подчинен на главната цел – чешката наука, литература и култура да съхранят традициите на създаденото от предходните поколения, като същевременно с това да се развиват и изравнят с постиженията на напредналите европейски народи. Най-добрата илюстрация за това е мисълта на самия Юнгман, изразена в писмо до А. Марек от 1809 г.: „От нас зависи всеки да работи така, че да оставим за потомците (стига да е възможно) по-добра родина в сравнение с тази, която ни беше оставена от нашите предци“ (Цит. по Кршистик 1973: 279).

ЛИТЕРАТУРА

- Аути 1974:** Auty, R. Jazykové koncepce u Dobrovského a Jungmanna. // *Slovanské spisovné jazyky v době obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1974, 122 – 125.
- Борисов 2012:** Борисов, Б. *Българският и чешкият книжовен език през Възраждането. Особености на кодификацията*. [Borisov, B. *Balgarskiyat i cheshkiyat knizhoven ezik prez Vazrazhdaneto. Osobenosti na kodifikatsiyata*]. София: Просвета, 2012.
- Зелени 1915:** Zelený, V. *Život Josefa Jungmanna*. Praha: A. Hlavatá, 1915.

- Йедличка 1948:** Jedlička, A. *Josef Jungmann a obrozenecká terminologie literárně vědná a lingvistická*. Praha, 1948. Specimina Philologiae Slavicae. Band 91. München: Verlag Otto Sagner, 1991.
- Кршистик 1973:** Křístek, V. Josef Jungmann (1773 – 1973). // *Slovo a slovesnost* 34, 1973, č. 4, 273 – 279.
- Мацура 1995:** Macura, V. *Znamení zrodu*. Praha: H&H, 1995.
- Ничев 1997:** Ничев, Б. *Непознатата позната Чехия*. [Nichev, B. Nepoznatata poznata Chehia.] София: Отворено общество, 1997.
- Якубец 1898:** Jakubec, J. Jungmann. // *Ottův slovník naučný*. Třináctý díl. Praha : J. Otto, 1898, 668 – 678.
- Орлошова 1974:** Orlošová, T. Z. Josef Jungmann a slovanské výpůjčky z oblasti vědecké terminologie. // *Slovanské spisovné jazyky v době obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1974, 187 – 193.
- Павлов, Тодоров 1986:** Павлов, И., В. Тодоров. *История на чешката литература*. Част първа. [Pavlov, I., V. Todorov. Istoriya na cheshkata literatura. Chast parva.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Петър 1988:** Petr, J. K charakteristice Jungmannova slovníku. // *Přednášky z XXX. běhu LŠSS*. Praha: Univerzita Karlova, 1988, 11 – 20.
- Филипец 1974:** Filipec, J. Překlady Josefa Jungmanna a vývoj spisovné češtiny. // *Slovanské spisovné jazyky v době obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1974, 157 – 168.
- Хавранек 1974:** Havránek, B. Jungmannův význam pro nový rozvoj slovní zásoby spisovné češtiny. // *Slovanské spisovné jazyky v době obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1974, 195 – 203.
- Юнгман 1806:** Jungmann, J. *Rozmlouvání druhé*,
<<http://texty.citanka.cz/jungmann/2roz1-2.html>>
- Юнгман 1820:** Jungmann, J. *Slowesnost, aneb, Zbjrka přjkladů s krátkým pagednánjm o slohu k prospěchu vlastenecké mládeže*. Praha: Josefa Fetterlová z Wildenbrunn, 1820.
- Юнгман 1835 – 1839:** Jungmann, J. *Slownjk česko-německý*. I – V. W Praze: Pomocj Českého Museum, 1835 – 1839.